DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.02

УДК 343.824(477)(09)«1923»

Ісаков П. М.,
кандидат історичних наук,
начальник психологічного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби
e-mail: isakov_pavel@mail.ua
ORCID ID: 0000-0002-1294-2287

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ВИПРАВНО-ТРУДОВІЙ СИСТЕМІ УСРР У 1923 РОЦІ

Висвітлено освітню роботу з ув'язненими і засудженими до позбавлення волі УСРР у 1923 р. на основі аналізу архівних та тогочасних нормативно-правових документів. Наведено раніше не відомі важливі факти з досліджуваного питання.

Ключові слова: освіта; професійне навчання; виправно-трудова система; школи загального і спеціального призначення.

Отражена образовательная работа с заключенными и осужденными к лишению свободы в УСРР в 1923 году на основе анализа архивных и тогдашних нормативно-правовых документов. Приведены ранее неизвестные важные факты по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: образование, профессиональное обучение, исправительно-трудовая система; школы общего и специального назначения.

Постановка проблеми. Усім добре відома роль освіти в житті людини, її вплив на спосіб мислення, дій. Неосвіченою людиною легше маніпулювати, їй важче вести законслухняний спосіб життя в сучасному суспільстві. Слід віддати належне більшовикам: з приходом до влади вони розпочали активну дієву боротьбу з неграмотністю, у тому числі й у місцях попереднього ув'язнення та позбавлення волі. Однак необхідно вказати, що ідеологічно однобічний підхід в освіті більшовиків як чудових агітаторів (дієвий засіб зміцнення своєї тоталітарної влади) робив пересічну людину «сірою безликою одиницею з промити-

ми мізками», якою маніпулювати було навіть легше, ніж неосвіченою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою базою для підготовки статті стали праці відомих українських і російських дослідників Л. В. Бородича, Я. Ю. Кондратьєва, П. П. Михайленка, О. І. Олійника, Г. О. Радова, Ю. О. Фролова, І. В. Упорова, І. В. Іванькова, А. С. Чайковського та ін. Слід відразу зазначити, що на сьогодні озвучена в статті тема досліджена лише в загальних рисах, що не дає можливості створити повноцінну історичну картину питання, що вивчається.

Постановка завдання. Дослідити реальний стан справ в освітній

сфері у виправно-трудовій системі УСРР у 1923 р.

Виклад основного матеріалу.

Циркуляр Пенітенціарно-адміністративного відділу Головного управління місцями позбавлення волі (далі – ГУМПВ) Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) РСФРР (незалежність УСРР із дня її утворення і до 30.12.1922 мала лише декларативний характер) від 29.01.1923 № 27 зазначав, що засуджені, які працюють у культурно-освітній частині (як позаштатні викладачі та артисти), звільняються від обов'язкових робіт відповідно до кількості годин, які витрачаються ними на культурно-просвітницьку роботу (ураховуючи підготовку до лекцій, розучування ролей тощо). Для них необхідно було збільшити тривалість прогулянки до 1,5 години за поданням завідувача учбово-виховної частини. Культурно-освітню роботу слід було вважати підставою для отримання відпустки згідно з § 57 Положення про загальні місця ув'язнення [1, арк. 10]. Циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 07.02.1923 № 40 установлював, що всі прибутки від культурно-просвітницької роботи (вистави, концерти) повинні скеровуватися тільки на потреби учбово-виховної частини [1, арк. 15]. Інший циркуляр – від 10.02.1923 № 44 – з метою підняття освітнього рівня ув'язнених і засуджених розділяв їх на три групи: неграмотні, малограмотні, грамотні. У перших двох групах строк навчання складав 3 міс. по 12 год на тиждень, у третій – 6 міс. по 12–24 год на тиждень. Уроки мали проходити у формі співбесід, запитань, відповідей, колективних робіт учнів. У першій групі викладали російську мову й арифметику; у другій – російську мову, ари-

фметику, географію, політграмоту, історію; у третій – російську мову, арифметику, географію, історію, політграмоту, природознавство (елементарні знання з фізики, хімії, астрономії, геології, мінералогії, біології, ботаніки, зоології), гігієну. Позашкільні заняття для естетичного розвитку і самоосвіти проходили в студіях, гуртках. Адміністрація повинна була надавати щомісячні звіти про хід навчального процесу. Найцікавіше те, що цей циркуляр був обов'язковим для виконання лише для місць ув'язнення, які знаходилися на державному забезпеченні. Якщо ж останні фінансувалися з місцевого бюджету (в УСРР, на відміну від РСФРР, з 01.03.1923 всі місця ув'язнення були переведенні на місцеве фінансування), то створювались тільки 2-3 шкільні групи залежно від місцевих умов [1, арк. 17]. Циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 13.02.1923 № 51 зазначав, що якщо губернські чи обласні виконкоми виділяють недостатньо коштів для проведення культурно-просвітницької роботи, то копії таких рішень необхідно направляти до ГУМПВ [1, арк. 19].

Циркуляри ГУМПВ НКВС УСРР адаптували до місцевих умов та доповнили положення відповідних циркулярів ГУМПВ НКВС РСФРР. Так, циркуляр ГУМПВ НКВС УСРР від 17.04.1923 № 16 дублював циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 10.02.1923 № 44 з такими змінами: неграмотні могли за бажанням обрати українську чи російську мови; арифметика вивчалася на чотири дії. Повинен був подаватися цікавий матеріал з газет. У двох-трьох групах повинні були вже застосовуватися комплексні методи викладання з поєднанням двох предметів. Передбачалася можли-

вість скорочення кількості навчальних годин. Циркуляр був обов'язковим для всіх місць ув'язнення і позбавлення волі [2, арк. 46]. Наступний циркуляр ГУМПУ НКВС УСРР від 25.07.1923 № 54, на додаток до циркуляру НКВС УСРР від 07.07.1923 № 288, запроваджував процес «українізації» в навчанні в місцях ув'язнення і позбавлення волі. Так, він вимагав розпочати викладати українську мову вже не за бажанням, а як обов'язковий навчальний предмет. Необхідно було також організувати: при клубах курси вивчення української мови як для утримуваних, що не відвідували школу, так і для співробітників нагляду; читання українських газет і книжок; поповнення бібліотечного фонду українськими книжками; постановку здебільшого українських вистав. Адміністрація на місцях зобов'язана була приступити до підготовки виконання циркуляра негайно, щоб повністю запровадити його з 01.09.1923 [3, арк. 60].

Якими ж були справи на місцях?

Культурно-просвітницька робота, яка включала й освітній процес, проводилася в губернських домах примусових громадських робіт (далі – ДПГР) (найпоширеніший на той час вид пенітенціарного закладу), які поєднували функції як місць попереднього ув'язнення, так і позбавлення волі, інтенсивніше, ніж у повітових ДПГР. Звітні дані надсилалися неакуратно. Курси політграмоти існували тільки в губернських ДПГР. На задовільному рівні культурно-просвітницька робота була визнана тільки в губернських ДПГР Харкова, Одеси, Полтави [4, арк. 4]. У них у січні утримувалося 1548 грамотних і малограмотних осіб, неграмотних – 557; у лютому – відповідно 1559 і 743; бере-

зні – 1408 і 691; квітні – 4059 і 847; травні – 3548 і 996; червні – 2755 і 830; липні – 3080 і 718; серпні – 2899 і 654; вересні – 2117 і 468. Після навчання неосвічених залишилося відповідно помісячно 204, 218, 326, 561, 382, 330, 383, 343 та 230 осіб [4, арк. 6]. Із січня по вересень 1923 р. кількість ДПГР, які подали дані щодо освітнього процесу, і кількість ДПГР, де проводилися заняття, була відповідно 24 та 9, 23 та 11, 26 та 15, 33 та 17, 36 та 14, 31 та 13, 25 та 11, 24 та 10, 19 та 9 [4, арк. 6]. За деякими даними, відсоток неграмотних утримуваних у липні–серпні 1923 р. становив 22–49 % від грамотних і малограмотних [5, арк. 99]. У лютому 1923 р. в 43 бібліотеках ДПГР зберігалася близько 17 000 книжок. Понад 1000 книг було в ДПГР Житомира, Києва, Одеси, Харкова та Змієва. На початок 1923 р. неграмотних утримуваних було лише 12 %, у березні – 9,45 % [5, арк. 112]. Станом на 1 липня в ДПГР Донецької губ. налічувалося шість шкіл (відсутні в Юзівському виробничому і Слов'янському ДПГР). Тільки 260 утримуваних осіб були неграмотні [5, арк. 131].

У Житомирському ДПГР на початку 1923 р. в школі щодня по 2 години навчалося 24 особи (18 – 1 гр., 6 – 2 гр.), роззутих, без теплого одягу в холодному класі. У бібліотеці ДПГР зберігалася 1267 книг, якими користувалися 1072 осіб (при цьому книги масово використовувалися і для самокруток) [6, арк. 77–78]. Станом на 01.11.1923 в Житомирському ДПГР налічувалося 684 грамотних особи, малограмотних – 282, неграмотних – 116 [6, арк. 79]. Як бачимо, навчанням було охоплено далеко не всіх, хто цього потребував. Місцеві відділи освіти були не в змозі, а інколи просто не бажали забезпечувати

освітній процес у відповідних місцях навчально-методичним матеріалом, а головне – вчителями.

У Чернігівському ДПГР було відкрито 7-річну школу – «університет для засуджених» [7, арк. 125]. Клубні секції в січні відвідувало 34 особи, серпні – 55; шкільні заняття – у січні – 41, липні – 52, серпні – 45 осіб. Приблизно 50 % вчителів були самі засуджені [7, арк. 127]. У травні Чернігівському ДПГР навчалося вже 110 неграмотних, 74 малограмотних, 30 грамотних [8, арк. 16]. У червні в усіх ДПГР Чернігівщини утримувалося 1295 осіб. У групах трьох категорій навчалося понад 200 осіб. Третя група була лише в Чернігівському, Кролевецькому ДПГР [8, арк. 17]. У жовтні в Юзівському ДПГР Донецької губ. утримувалося 423 грамотних, 43 малограмотних, 18 неграмотних засуджених чоловіків, відповідно 77, 12 і 4 засуджених жінок. Навчальний процес забезпечували два вчителі – засуджений і запрошений. Перша група була забезпечена 8 підручниками, друга – 15, третя – 9 [8, арк. 46].

Цікаву та повчальну статистику подає Київське ГубУМППВ – розподіл засуджених за рівнем освіти та іншими супутніми показниками станом на 01.10.1923. Неграмотні засуджені: українці – 73,37 %, росіяни – 11,7 %, євреї – 7,14 %, татари – 1,3 %, цигани – 1,3 %, поляки – 3,24 %, інші – 1,95 %. За соцстаном: робітники, селяни – по 50 %. За віком: до 20 р. – 30,52 %; 20–25 р. – 35,10%; 25–30 р. – 18,18 %; 30–35 р. – 7,8 %; 35–40 р. – 4,5 %; 40–45 р. – 2,6 %; 45–50 р. – 1,3 %. За родом злочину: крадіжка – 58 %; бандитизм – 30 %; посадові злочини, хабарництво – 4 %; шахрайство – 1,3 %; самогеноваріння – 2 %; убивство – 3,24 %; решта – 1,46 % [9, арк. 102]. Малогра-

мотні засуджені: українці – 71,34 %; росіяни – 15 %; євреї – 7 %; поляки – 3,78 %; білоруси – 1,8 %; литовці – 0,54 %; естонці – 0,27 %; латиші – 0,81 %. За соцстаном: селяни – 55,15 %; робітники – 44,85 %. За віком: до 20 р. – 26,9 %; 20–25 р. – 45,11 %; 25–30 р. – 16,58 %; 30–35 р. – 4,36 %; 35–40 р. – 2,44 %; 40–45 р. – 1,36 %; 45–50 р. – 0,81 %; понад 50 р. – 2,44 %. За злочином: крадіжка – 39,98 %; бандитизм – 33,74 %; посадові злочини і хабарництво – 8,58 %; шахрайство – 2,2 %; контрреволюція – 4,3 %; вбивство – 2,78 %; дезертирство – 4,08 %; порушення дисципліни – 3,24 %; пияцтво – 0,81 %; різне – 1,62 % [9, арк. 103].

У школі Київського ДПГР № 1 навчались утримувані, з яких 29,3 % – жінки, 70,7 % – чоловіки [9, арк. 104]. Ці 29,3 % поділялися так: за національністю: українці – 73 %, росіяни – 13,5 %; євреї – 9 %; поляки – 4,5 %; за соцстаном: робітничі – 59 %, селянки – 41 %; за віком: до 20 р. – 27,5 %; 20–25 р. – 41 %; 25–30 р. – 18 %; 30–35 р. – 13,5 %; за злочинами: 82 % – крадіжки; 9 % – самогеноваріння; 4,5 % – бандитизм; 4,5 % – убивство [9, арк. 105]. Якщо в 1922 р. в Київському ДПГР № 1 навчалося 93 особи, а закінчили навчання 58, то в 1923 р. – 125 і 45 відповідно [9, арк. 106]. У Київському ДПГР № 1 у серпні функціонували українське і російське відділення школи, кожне з яких було розбите на «лікбез» і малограмотних. Усього навчалося 54 чоловіки (українців відповідно 19 і 16; росіян – 9 і 10), 39 жінок (29 українок, 10 росіянок) [9, арк. 58]. Станом на 01.10.1923 тут з 1065 утримуваних осіб грамотних було 46,24 %; неграмотних – 14,52 %; малограмотних – 39,24 % [9, арк. 109]. У жовтні в чотирьох групах

ДПГР № 1 навчалось 42 чоловіки і 22 жінки при шести вчителях із середовища засуджених [9, арк. 95]. Того ж місяця співвідношення чоловіків-жінок в установі було таким: грамотні відповідно 726 і 139; малограмотні – 906 і 72; неграмотні – 390 і 121 [9, арк. 99].

У Полтавському ДПГР № 1 станом на 22.08.1923 навчалось тільки 46 осіб, хоча неграмотних нараховувалося 90 [10, арк. 49]. Подільське ГубУМПВ наводило таку картину: у січні в школі Вінницького ДПГР навчалось 150 осіб; у Кам'янецькому ДПГР – 50 % від усіх утримуваних; Новоушицькому – 30 %; Проскурівському – 45 % [11, арк. 6]. Середня кількість у місяць становила приблизно 281 учень [11, арк. 9]. Неграмотних утримуваних у Вінницькому ДПГР було 124 особи, у провінційних ДПГР – 184. Навчалось відповідно 124 і 155 [11, арк. 25].

В Одеському ДПГР у лютому 1923 р. утримувалося 1012 осіб (з них 933 – чоловіки). Школу грамоти відвідувало 58 осіб. Станом на 15.08.1923 в ДПГР Одеської губ. утримувалося всього 4017 осіб: засуджених – 1976, підслідних – 2031, пересильних – 10; 3334 чоловіків, 683 жінок; з вищою освітою – 31, середньою – 222, нижчою – 694; грамотних – 1934, неграмотних – 1136; за соцстаном: робітників – 1595, селян – 2078 (незаможних – 1172, «середняків» – 822, «куркулів» – 84), інтелігентів – 249, нетрудового елементу – 95; міських жителів – 1841, сільських – 2176. За злочинами: убивство – 126, контрреволюція – 198, грабіж і бандитизм – 801, крадіжка, покривання і скупка краденого – 1268, самогоноваріння – 621, посадові злочини – 298, інші – 705. Неодноразово судимих налічувалося

288 осіб [12, арк. 213]. Наказом начальника Одеського ГубУМПВ від 07.09.1923 № 82 начальникові Одеського ДПГР ставилося завдання протягом вересня організувати курси української мови, а також закінчити ліквідацію неграмотності серед співробітників нагляду ДПГР. Тих, «які ухиляються від занять по ліквідації неграмотності, представляти до звільнення» [12, арк. 105]. У Волинській губ. з того неграмотного контингенту, що надходив, 80 % виходили грамотними [13, арк. 2]. У Катеринославській губ. навчалось «лікбезу» 2474 особи, грамоті навчено 873 неграмотних з 1446 [13, арк. 45].

При порівнянні освітнього процесу у виправно-трудовій системі УСРР у 1923 р., наприклад, з 1919 р., помітно як схожі процеси і тенденції, так і відмінності. Зокрема, у В'язничному Народному Університеті губернської в'язниці м. Полтава станом на 05.02.1919 читали такі лекції: понеділок, 16–18 год – В. О. Щепотьов, «Історія письменства»; вівторок, 16–17 год – З. З. Гнідич, «Загальна географія»; середа, 16–18 год – І. І. Палій, «Економічні розмови»; четвер, 16–18 год – О. Т. Булдовський, «Природознавство»; 16–17 год – З. З. Гнідич (для ув'язнених жінок), «По жіночому питанню»; п'ятниця, 16–17 год – З. З. Гнідич, «Загальна географія»; субота, 16–18 год – В. О. Щепотьов, «Історія письменства»; 16–18 год – О. Т. Булдовський, «Географія України»; неділя, 16–18 год – І. І. Палій, «Економічні розмови» [14, арк. 1].

Станом на 21.06.1919 в Сумській губернській тюрмі перебувало 150 осіб. З 10.05.1919 у ній відкрита школа з двох груп. Перша – так звана «школа грамотності» з 10 осіб (за бажанням), але планувалося, що в неї

будуть ходити всі, хто неграмотний. Друга – «курси основних навичок і додаткових знань» з 19 осіб, яка ділилася на підгрупи (одна з них вивчала іноземні мови). Під школу відвели приміщення, де раніше була церква. Тут же розташовувалась і тюремна бібліотека з фондом у 67 томів. Завідував бібліотекою викладач школи. Бібліотечна справа була організована «по новітній картковій системі» (заводилися відповідні формуляри на книги і читачів). Відвідували бібліотеку близько 50 засуджених і ув'язнених. Опрацьовувалася можливість читання «з туманними картинами з природознавства, географії, історії, белетристики» [14, арк. 2].

За період з 15 травня по 15 червня 1919 р. відбулося 23 (!) засідання Колегії культурно-просвітницького підвідділу Центрального тюремно-карального відділу Народного комісаріату юстиції УСРР, на яких розглядалися питання, зокрема, розроблення навчальних програм, організації бібліотечної справи на місцях. Було підготовлено пропозицію організувати трудові школи для малолітніх злочинців. Аналізувалися дані з 27 місць (13 – з Київщини) ув'язнення (менше 1/5 від загальної частини, оскільки в умовах громадянської війни та слабкості радянської влади остання на більше тоді не була спроможна). Школи грамоти функціонували в шести місцях. У Київській тюремній школі працювали два вчителі на більше ніж 30 учнів, у Харкові та Сумах – по одному вчителю на 45 учнів, Верхньодніпровську – один учитель на 40 учнів. Лекції читалися в п'яти тюрмах. Учбові майстерні функціонували в чотирьох місцях, бібліотеки – в 11. У Зінківській в'язничній бібліотеці було 70 книг, Радомишльській – 150,

Роменській – 340, Київській – 600, Харківській – 1200, Чернігівській – 1600. «Розумні розваги» для в'язнів епізодично влаштовувалися в Полтавській, Чернігівській, Київській тюрмах. Найкраще освітній процес було організовано в Харківській, Полтавській, Чернігівській тюрмах, у Житомирській, Кам'янець-Подільській в'язницях питання організації освітнього процесу «тільки опрацьовується». Типовою проблемою була нестача коштів, фахівців [14, арк. 4–6].

14.05.1919 культурно-просвітницьким підвідділом Тюремно-карального відділу Народного комісаріату юстиції УСРР видано циркуляр № 16, у якому зазначалося, що культурно-просвітницька діяльність – одне з головних завдань як губернських тюремно-каральних підвідділів, так і всіх осіб, які відають такими місцями. Завдання такої діяльності – пробудити у в'язнів стремління до більш розумного і благородного життя; перевиховати їх, дати знання і навички для чесного способу життя на свободі. Передбачалось утворити при місцях ув'язнення «народні університети», які будуть складатися з таких груп: 1) курси основного знання (школи грамотності; курси основних навичок і додаткового знання); 2) курси прикладного знання; 3) ремісничо-технічні курси; 4) природознавство і географія; 5) історія та економіка; 6) політична грамота; 7) художньо-театральна студія; 8) бібліотека; 9) книжковий склад і склад підручників. Відвідування школи грамоти має бути обов'язковим для всіх неграмотних і напівграмотних, як і ремісничо-технічних курсів – для тих, хто не має ремісничих навичок. Слухання інших курсів – за бажанням в'язнів.

Навчання читанню мало здійснюватися паралельно з навчанням писанню (метод звуковий аналітично-синтетичний). Учні поділялися на невеликі групи. Цілком неграмотні і напівграмотні – окремо одні від одних. Передбачалося їх навчання також малюванню. У школі грамоти мали займатися щодня по годині. Курси основних навичок і додаткових знань передбачали, зокрема, вправи читання і письма; арифметику цілих чисел і дробових чисел; коротке навчання геометрії; вправи з креслення; читання книг, брошур. Знання мали подаватися не в готовій формі, а добуватися учнями самими за допомогою вчителя. Для цього щодня мали займатися по 2 год, з яких на арифметику, геометрію, креслення – 4 год. на тиждень. Курси прикладного знання склалися з фізики, хімії, механіки, технології в майстернях, фабриках, заводах, у повсякденному житті. На ремісничо-технічних курсах мали оволодівати основними фахами: столярний, слюсарний з необхідними теоретичними відомостями. Курси з природознавства мали бути пов'язані із сільськогосподарськими та іншими практичними роботами в тюрмі. Художньо-театральна студія була скерована на «облагородження» душі, пробудження творчих сил. Художньо-театральні сеанси мали бути систематичними (1–4 рази на місяць). Передбачалася безпосередня участь самих в'язнів: вони самі обирають п'єси, програми, вечори, виконують, будують сцену, декорації [14, арк. 12–13].

03 та 04 червня 1919 р. відбулося засідання культурно-просвітницької секції № 1 Всеукраїнського з'їзду тюремних діячів, на якому були присутні, зокрема, члени колегії Володкевич, Александровський, Зайкевич,

Мукалов, Плотников, Петрова, представники від Подільської губернії Школьников, Полтавської – Немировський, Київської – Кацман, Волинської – Філіпов, 1-го Київського губернського з'їзду повітових тюремних каральних відділів – Лебединський. Зайкевич виступив з доповіддю «Про постановку ремісничого навчання в місцях ув'язнення». Пропонувалося навчати цьому виключно тих в'язнів, термін яких був не менше 1,5 року. Через нестачу коштів планувалося обладнувати тільки ті майстерні, де будуть навчатися не менше 25 осіб. Озвучувалися такі принципи постановки ремісничого навчання: поєднання теорії і практики; не давати роботу, яку не може виконати учень через нестачу знань і навичок; обирати зразки продукції, що виробляється, до вимог збуту і промисловості; не вимагати надлишкової точності роботи, але суворо стежити за тим, щоб у кожній виконаній роботі була дотримана та ступінь точності, яка для неї потрібна і вказана учню на початку даної роботи. Передбачалися неминучі конфлікти між фінансовою секцією, завдання якої – окупність утримання в'язнів працею самих в'язнів, і культурно-просвітницькою, для якої головне – виправлення і надання знань, незважаючи на видатки. Була прийнята така резолюція: «...скоєння злочину в громадній більшості випадків є наслідком ненормальних соціальних умов, завданнями реформування тюремного відомства є не покарання, а лікування викривленої і хворої психіки громадян Радянської Республіки, які вибились з колії, з метою повернення їх в суспільне середовище корисними працівниками, а тому секція вважає: а) культурно-просвітницька діяль-

ність не повинна залежити від думок з отримання доходності праці ув'язнених; б) тюремний режим повинен бути організований так, щоб він не заважав розвитку в місцях ув'язнення культурно-просвітницької діяльності в повному об'ємі. Для цього необхідно зменшити виробничу працю в'язнів з метою отримання матеріальних вигод як мінімум до 7 год на день; змінити години ранкової і вечірньої перевірок з метою збільшення загальної продуктивності робочого часу» [14, арк. 8–9]. Пропонувалося з назви відділу виключити слово «каральний». Наступні доповіді мали такі назви: Володкевич (головуючий) – «Основні принципи культурно-просвітницької діяльності Центрального тюремно-карального відділу», «Методи і програма викладання природознавства і географії»; Петров – «Про необхідність проведення в місцях ув'язнення розумних розваг» (у прийнятій резолюції зазначалося, що, визнаючи важливість організації розваг для ув'язнених при їх безпосередній участі, підготовка до них не повинна віднімати час, відведений для продуктивної праці і роботи ув'язнених в освітніх установах); Александровський – «Загальний план діяльності культурно-просвітницьких установ в місцях ув'язнення», «Загальний організаційний план створення бібліотечної секції і бібліотек на місцях» (передбачалося створення статистичних даних про культурно-просвітницьку діяльність); Плотников – «Про методи викладання прикладних наук» (пропонувалося облаштування при окремих місцях ув'язнення шкіл професійного типу відповідно до стану промисловості в даній місцевості, а також надання можливості

ув'язненим вивчати виробництво на найближчих заводах). До прийняття загального кошторису передбачалося асигнувати кожному губернському тюремно-каральному відділу на проведення культурно-просвітницької діяльності не менше 100 тис. крб [14, арк. 9].

Доповідь Мукалова мала таку назву: «Організація шкіл грамоти і курсів додаткових знань». Пропонувалося в тюремній школі за типом «народного університету» створити особливий факультет – політичної грамоти. Навчання в'язнів у ньому розраховувалося на строк від 8 місяців до 1,5 року. Передбачалося рівність російської та української мов. У резолюції передбачалося, зокрема, таке: 1) на тих, хто ухиляється від навчання, накладаються стягнення; 2) ті, хто успішно і добросовісно працює в ремісничо-технічних майстернях та інших культурно-просвітницьких установах місць ув'язнення, а також ті, хто особливо успішно і корисно діє у сфері культурно-просвітницької діяльності як співробітники, достроково звільняються, а також їм надаються інші пільги на загальних підставах; 3) просити Народний комісаріат просвіти надіслати викладачів і лекторів, книги, навчальні посібники; 4) для підняття авторитету надати постійним культурно-просвітницьким працівникам право входити в окремі камери без супроводження осіб адміністративного нагляду; 5) вивчати в'язням різні сторони пролетарської творчості; ознайомитися з побутом іноземних робітників і селян [14, арк. 10].

Висновки. Таким чином, дослідивши освітній процес у виправно-трудовій системі УСРР в 1923 році, можна зробити такі висновки:

1. Навчальний процес у місцях попереднього ув'язнення і позбавлення волі в УСРР у 1923 р. проходив у формі співбесід, запитань, відповідей, колективних робіт учнів, які розподілялись на три групи: неграмотні, малограмотні, грамотні.

2. У перших двох групах строк навчання складав 3 міс. по 12 год на тиждень, у третій – 6 міс. по 12-24 год на тиждень. Передбачалася можливість скорочення кількості навчальних годин.

3. У першій групі викладали мову й арифметику; другій – мову, арифметику, географію, політграмоту, історію; третій – мову, арифметику, географію, історію, політграмоту, природознавство, гігієну.

4. У липні 1923 р. розпочався процес «українізації» в навчанні в місцях ув'язнення і позбавлення волі, що було обумовлено загальною політикою «українізації».

5. Навчанням було охоплено далеко не всіх, хто цього потребував: крім небажання частини самих утримуваних, місцеві відділи освіти були часто не в змозі, а інколи – просто не бажали забезпечувати освітній процес.

6. Приблизно 50 % вчителів були самі засуджені.

7. Основну кількість неграмотних (83,8 %) та малограмотних (88,6 %) утримуваних становили особи до 30 р.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ України). Ф. 5. Оп. 1. Спр.1403.
2. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2304.
3. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2309.
4. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2303.
5. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2310.
6. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1405.
7. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2302.
8. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2372.
9. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2337.
10. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2326.
11. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2339.
12. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2324.
13. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2332.
14. ЦДАВОВУ України. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 29.

References

1. Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi i upravlinnya Ukraini (CDAVOVU Ukraini). F.5. Op.1. Spr.1403 [in Ukrainian].
2. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2304 [in Ukrainian].
3. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2309 [in Ukrainian].
4. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2303 [in Ukrainian].
5. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2310 [in Ukrainian].
6. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 1405 [in Ukrainian].
7. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2302 [in Ukrainian].
8. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2372 [in Ukrainian].
9. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2337 [in Ukrainian].

10. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2326 [in Ukrainian].
11. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2339 [in Ukrainian].
12. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2324 [in Ukrainian].
13. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2332 [in Ukrainian].
14. CDAVOVU Ukrayini. F. 8. Op. 1. Spr. 29 [in Ukrainian].

P. Isakov, PhD, Head of the Psychology Faculty of the Institute of Criminal-Executive Service

e-mail: isakov_pavel@mail.ua; ORCID ID: 0000-0002-1294-2287

Educational process in the correctional-labor system of the USSR in 1923

Everybody knows about the important role of the education in the human life, its influence on the way of thinking and action. It is easier to manipulate by the uneducated persons. It is difficult for such people to live in the law-abiding way in the modern society. After obtaining the state power the bolsheviks began the active work against illiteracy, in particular in the places of deprivation of liberty. However, it should be mentioned about the ideological one-sided approach to the education of the bolsheviks. They were good agitators (the effective mean of strengthening its totalitarian power) and they made the ordinary people a «gray faceless crows with the washed brains». It was easier to manipulate such crows in comparison with the uneducated people. Such situation illustrated the educational process in the correctional-labor system of the USSR in 1923.

1. The educational process in places of deprivation of liberty in the USSR in 1923 was held in the form of interviews, questions, answers, collective work of the inmates in groups. They were distributed into 3 groups: illiterate, a little literate, literate.

2. In the first two groups the training period was 3 months (12 hours per week). In the third group it was 6 months (12–24 hours per week). Afterwards it was planned to reduce the number of training hours.

3. In the first group language and arithmetic were taught; in the second group – language, arithmetic, geography, political texts and history; in the third group – language, arithmetic, geography, history, political grammar, science, hygiene.

4. In July of 1923, the process of «ukrainization» began in the framework of the inmates training. It was caused by the general policy of «ukrainization» in the republic.

5. Not all the inmates were covered by education: some of them did not want; the local education departments were often unable or just did not want to provide the inmate with the educational process.

6. About 50% of teachers at the penal establishments were the inmates themselves.

7. 83.8% of the illiterate and 88.6% of a little literate inmates were up to 30 years old.

Keywords: education; vocational training; correctional-labor system; schools of the general and special purpose.

Надійшла до редакції 11.03.2019